

Hva ville Weber sagt?

Gudmund Hernes

Formålet med samfunnsfag er å lære å kjenne lusa på gangen. Best hjelp får vi fra fortidens store samfunnsforskere, klassikerne. De hadde en usedvanlig evne til å se, sette ord på og forklare fenomener andre ikke hadde fått med seg. Bak alt det sosiale myldret som flimret forbi, fanget de opp mønstre og utla hvordan de ble endret.

Det mest brennende akkurat nå, er å skjønne fenomenet Donald Trump: Hvordan vant han frem, hva han vil gjøre, hva slags regime vil han skape? Her gir én av klassikerne oss begrep til å skjelne konturene i nyhetsvrimmelen: Max Weber.

Repetisjon

Selv de som bare har vært på snarvisitt innom samfunnsfag, har fått med seg den treklangen av begrep Weber skapte for å identifisere hovedformene for politisk styring. Han ville klarlegge hvordan samfunnsautoriteten kunne organiseres, forankres og legitimeres blant borgerne. La oss kort repetere.¹

- *Tradisjonell autoritet* bygger på nedarvet skikk og sedvane, innarbeidete verdier og innleiret praksis. Den gir folk deres økonomiske plass i forhold til hverandre, deres sosiale stand i forhold til samfunnshierarkiet, og deres politiske posisjon i forhold til statens ulike ledd. Dette overføres fra en generasjon til den neste: Du fødes til det du blir.
 - Tradisjoner former og forankrer folk.
- *Karismatisk autoritet* springer ut av det motsatte: ikke det konvensjonelle, men det eksepsjonelle. Altså en leders usedvanlige egenskaper, ekstraordinære bragder, overskridende visjoner, samt appell utenom det ordinære og aura utover det jevne. Lederen går utenpå alle andre – er en rollefigur

1 Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: The Free Press, 1947). Edited with and Introduction by Talcott Parsons. Part III The Types of Authority and Imperative Coordination, s. 324 ff. Tillgänglig på: https://www.google.no/books/edition/The_Theory_Of_Social_And_Economic_Organi/-WaBpsJxaOkC?hl=en&gbpv=1&printsec=frontcover.

å tro på, se opp til, føye seg etter – endog underkaste seg. «Følg meg!» gir et godt nok grunnlag for å sentralisere makten rundt lederen.

– Lederen former og beveger følgerne.

• *Legal-rasjonell autoritet* er den tredje formen. Den bygger på formell organisasjon, etablerte lover, upersonlige prosedyrer og rasjonelt byråkrati. Legitimiteten hentes fra systemet selv: folk slutter opp om samfunnets institusjonelle rammeverk fordi det er forutsigbart og fornuftig. Følger du reglene, bestemmer du selv langt på vei både din plass i samfunnet, hva du oppnår og hva du høster. Folk i samme situasjon behandles noenlunde likt, og reglene kan du til og med være med på å lage.

– Institusjonene former og sporer innbyggerne.

Weber utvidet disse rene kategoriene både med blandingsformer og undertyper. Tar man det siste valget i USA, har landet et klart legal-rasjonalistisk styresett, med konstitusjon, tredelt makt, regulære avstemninger og handlekraftig byråkrati – samtidig som Donald Trumps egen karisma i selve valgkampen øvde en enorm tiltrekningskraft.

Men Trumps mål var ikke kun å vinne et valg. Han har satt seg fore å omkal-fatre hele det amerikanske regimet – det Trump og hans tilhengere kaller «the deep state»: de skjulte maktthavere som trakk i trådene bak ham og strakk snubletråder for ham i hans første presidentperiode.

Nå står USA foran et frontalangrep på landets styresett, politiske tradisjoner og legal-rasjonelle institusjoner. Det er uten historisk sidestykke, og vil få virkninger uten make – hjemme og ute.

Har Weber noe begrep for det som foregår?

Patrimonialisme

Patrimoni kalte Weber en regimeform som kombinerer elementer fra de tre hovedtypene – altså av tradisjonell autoritet, høy personalisert makt og byråkratiske strukturer.²

Her bruker toppfiguren administrative og økonomiske ressurser uten noe klart skille mellom politiske anliggender og personlige forehavender, eller mellom private forretninger og offentlige administrasjonsmidler. Interessekonflikter blir dermed et gjennomgående trekk.

Posisjoner og privilegier fordeles til håndgangne kvinner og menn, mens formelle kriterier, dokumentert kompetanse eller faglig kvalitet kommer i annen rekke. Kandidater til sentrale verv hentes gjerne fra kretsen av familie og nære allierte. Det avgjørende for rekruttering er utvist personlig lojalitet overfor

2 Ibid., s. 436 ff.

lederen. Verv og karrieresprang ses gjerne som lederens personlige motytelser for lojale tjenester.

Den sosiale organisering av lojalitet

Nøkkelen til å forstå systemet er altså lojalitet.

Trump's metode er nettopp å bruke lojalitetsorganisering som sitt fremste virkemiddel til å temme personer og til å underlegge seg statens ulike institusjoner – de som har vært oppbygd etter legal-rasjonelle prinsipper.

Trump mener disse er bærere av sine egne institusjonelle og embetsverkets interesser – interesser som i hans første presidentperiode begrenset, stagget og motvirket hans ønsker og politikk. De representerer «the enemy within».

Lojalitetsoppbygging skjer ikke via tradisjoner og institusjoner, men snarere ved personlige transaksjoner, der følgende elementer er med:

- Lederen selv er hevet over gjengs moral og etablerte etiske regler. Tilhengerne aksepterer hans brudd på normer, redelighet, sømmelighet og sannhet – store menn må vurderes etter sin egen standard. Når Trump krysser grensen mellom offentlige utgifter og private inntekter, skjeller ut motstandere, ydmyker konkurrenter og lyver uavbrutt, er det ikke uheldige avvik eller tilgivelige feiltrinn. Tvert imot: å svare kritikk med en større ytterlighet er en demonstrasjon av makt. For eksempel når han karakteriserer resultatene av en faktasjekk som «fake news», eller den redigerte presse som «the enemy of the people» – og hevder at den derfor må kues.
- Personlige bånd flettes ved at man bøyer seg, godtar og hyller lederens iscenesetting.
- Når lederen ønsker noe på tvers av en institusjons normer, får de som adlyder fordeler, mens de som er plikttro mot institusjonen skyves til side. Ja, lojalitetsprøver består ofte nettopp i å bryte normene – om man vil oppnå posisjoner og beholde privilegier. For Donald Trump er selve lakmustesten bifall til hans falske påstand om at presidentvalget i 2020 ble «stjålet». Alle de som vet at dette er usant, ofrer sin egen integritet, og må stadig innpasse nye usannheter for å opprettholde et noenlunde sammenfelt verdensbilde.
- Lojalitet bygges ikke bare gjennom virkelighetsforvring. Den forsterkes også sosialt ved at de som bryter normene støtter hverandre i et tolkningsfellesskap, slik at støttespillere forvandles til medsamsvorne. Og når alle har noe på hverandre, blir det vanskeligere å bryte ut.

- De som prøver å bryte ut, blir utfrosset, angrepet og æreskjelt: frykt er metoden, hevn er teknikken.
- De som tidligere er knepet i skandaler eller har hatt rettssaker på nakken blir, når de trekkes inn i maktens korridorer, særlig iherdige: Svin på skogen gir sterke lojaliteter.
- Lojalitet styrkes gjennom goder og synlig nærhet til lederen: tur med Trump i hans fly, plass på VIP-tribunen, invitasjon til Mar-a-Lago eller kjøpskontrakter fra det offentlige. Dette viser andre at man er en av lederens utvalgte – et statussymbol på at man er «innafor» – og kan være en mellommann.

Den dårlige nyhet nyhet – og den gode

Valget av Donald Trump var både en dårlig og en god nyhet. Den dårlige nyheten var at han ble valgt. Den gode at han ikke tapte.

Hvis Trump hadde tapt, kunne reaksjonene fra ham og hans støttespillere, både i gatene og i rettssystemet, ha blitt verre enn stormingen av Kongressen 6. januar 2021. De kunne til og med ført til en konstitusjonell krise. Likevel kan Trumps seier på sikt vise seg å bli enda verre.

Trump får nå høy kontroll over alle tre statsmakter: ved legitimt å innta presidentembetet, ved flertall i begge kamre i Kongressen (Senatet og Representantenes hus), og ved politisk flertall i Høyesterett. Sistnevnte har allerede slått fast at en president ikke kan holdes rettslig ansvarlig for handlinger han gjør som president. Trump har alt full kontroll over det Republikanske parti, med tidligere ukjent makt over primærvalg og dermed over republikanske kandidaters uttalte standpunkter og stemmegivning.

Patrimoni innebærer, som beskrevet, et lojalitetetsvelde som skjer ved undergravingen av personlig integritet. Den andre hoveddelen er undergravingen av institusjonell autonomi.

Angrepet på institusjoner

Angrepet på USAs politiske normer og institusjoner kom alt før han først erklærte sitt kandidatur 16. juni 2015: ved å hevde at Barak Obama ikke var født i USA ("birtherism"). Nå er det tydeligere, mer målrettet og omfattende.

- Han avviste å ta imot føderale midler til forberedelse av presidentskiftet 20. januar og omgår dermed regnskapsplikten som følger med – det blir ingen spor å slette.
- Igjen unnlater han å gi opplysninger om egen helse.

- Han har brutt med innarbeidet praksis om å la FBI gjennomføre bakgrunnssjekker av kandidatene til sin nye administrasjon. I stedet har han f.eks. nominert en ny FBI-sjef med et program for å svekke institusjonen. Det samme gjelder flere sjefer han har utnevnt med lignende planer for sine etater og departementer.
- Han vil utfordre Senatets rolle som en uavhengig institusjon og motvekt til presidentens makt. Dette handler ikke bare om godkjenning av dem han har nominert til høye stillinger, men også om budsjetter og kontroll av føderale midler. Dette går til kjernen i USAs maktfordeling. Siden det republikanske flertallet er lite, er det ennå usikkert hvor langt Senatet vil la seg presse.
- Han har også brutt med praksis om at UD skal ha bisittere for å sikre informasjon og kontinuitet ved hans samtaler med statsledere i andre land.
- I sin første periode endret han sammensetningen av de føderale domstolene, både i Høyesterett og ved utnevnelsen 230 dommere til de føderale distriktsdomstolene. Disse dommerne – utnevnt på livstid – har allerede fått stor betydning for saker som spenner fra abort og stemmerett til regulering av økonomisk virksomhet og vern av miljø.
- Trumps hovedplan er å «demontere» store deler av sentralforvaltningen og dens underetater. Billionærene Elon Musk og Vivek Ramaswamy (senere skubbet ut) skal (uten Senatsgodkjenning) lede «The Department of Government Efficiency» (DOGE), som skal kutte det føderale budsjettet med en tredel, og dertil hørende forvaltningsenheter, programmer, og kontrollmyndigheter. Kunnskapsinstitusjoner – inkludert universiteter – som ikke tilpasser seg politiske signaler frykter også kutt.
- Planen er å fjerne stillingsvernet for embets- og tjenestemenn. Angsten for å miste jobben eller utsettes for hevn vil få mange til enten å søke avskjed eller gi opp sin uavhengighet.
- Arbeidet med massedeportasjoner av illegale innvandrere går for fullt.
- Den nye handelspolitikken med høyere tollsatser vil føre til mange forespørsler fra bedrifter om unntak, noe som øker risikoen for korrupsjon.
- Støtten til Nato er usikker. Men flere internasjonale organisasjoner, som Verdens helseorganisasjon og Unesco, kan rammes. Ukraina står svakt, også fordi president Zelenskyj nektet å etterforske Bidens sønn før valget i 2020, slik Trump ønsket.

En ny administrasjon – eller en ny epoke

Valget av Donald Trump som USAs 47de president, signaliserer trolig ikke bare et skifte av administrasjon, men slutten på en epoke.

Om halvannet år skal USA feire uavhengighetserklæringen fra 1776. Den fastslo at alle har like og ukrenkelige rettigheter, inkludert «liv, frihet og streben etter lykke» – og at mennesker gikk sammen og opprettet sine styresett for å sikre disse rettigheter.

På midten av 1800tallet ble disse prinsippene utfordret. En fire år lang borgerkrig satte dem på en kritisk prøve.

Nå står USA overfor en ny prøve – denne gang som et valg mellom demokrati og patrimoni, og om USA kan bestå som et hus i splid med seg selv.